

30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6847, 109 арк.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7100, 185 арк.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7102, 74 арк.
33. ЦДАГО України, ф. 7, оп. 12, спр. 197, 43 арк.
34. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 584, оп. 1, спр. 45, 81 арк.
35. Шабліовський Є. Більшовицьким темпом / Є. Шабліовський // Життя і революція. – 1933. – № 4/5. – С. 84–86.

© *Валентина Молоткина*
(*Переяслав-Хмельницький*)

МЕХАНИЗМИ КОНТРОЛЯ НАД ПЕЧАТНИМИ ВИДАНИЯМИ В УКРАЇНІ В 1930-Е ГГ.

Анализируются основные механизмы партийно-государственного контроля над печатными изданиями в Украине в 1930-е гг.

Ключевые слова: библиотека, издательство, издательское дело, печатная продукция, идеология, книги, литература, цензура.

© *Valentina Molotkina*
(*Pereyaslav-Khmelnytsky*)

THE MECHANISM OF CONTROL OVER PRINTED EDITIONS IN UKRAINE IN 1930S.

The article deals with main mechanisms of party and state control over printed editions in Ukraine in 1930s.

Key words: library, publishing house, publishing business, printed production, ideology, books, literature, censorship.

До редакції надійшла 25.09.2013.

УДК 94(477)+355.233.23

© *Ірина Автушенко*
(*Київ*)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

Аналізується питання задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців, а також запровадження інституту військового капеланства в Збройних силах України.

Ключові слова: свобода совісті, віросповідання, військовослужбовці, Збройні сили України, військові священики (капелани).

Кардинальні зміни, які відбулися в українському суспільстві після проголошення 1991 р. незалежності України, створили сприятливі умови для реалізації права на свободу совісті та віросповідання українських військовослужбовців, як важливого елемента загальнолюдських цінностей і невід'ємних прав людини, що є ознакою демократичного суспільства.

На сучасному етапі питання реалізації права військовослужбовців Збройних сил України (далі – ЗСУ) на забезпечення своїх духовних потреб залишається актуальним. Конституція України (ст. 35) визначає право кожного громадянина на свободу світогляду та віросповідання, що означає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, здійснювати релігійну діяльність.

Сьогодні важливою проблемою в Україні є дослідження питання реалізації права на свободу совісті та віросповідання військовослужбовців ЗСУ, що обумовлено специфікою військової служби та необхідністю використати духовно-моральний

потенціал релігії для поліпшення морально-психологічного стану військових колективів, відродження духовності.

Проблема реалізації свободи совісті та віросповідання військовослужбовців ЗСУ знайшла віддзеркалення в роботах багатьох вітчизняних дослідників, зокрема С. Здіюрука [3, 4], І. Коржа [6], Р. Коханчука [7], Г. Селешука [10], В. Чорного [11] тощо. Питанням аналізу релігійної ситуації у Збройних силах Російської Федерації займається російський дослідник С. Мозговий [8]. Проте питання реалізації права на свободу совісті та віросповідання військовослужбовців ЗСУ вимагає свого подальшого дослідження.

Отже, зважаючи на актуальність теми дослідження та недостатню опрацьованість її українськими вченими, можна сформулювати мету нашої статті, як-то: вивчення вітчизняного історичного досвіду та сучасного стану реалізації права на свободу совісті та віросповідання військовослужбовців ЗСУ та аналіз можливих шляхів його вдосконалення.

Під час проходження громадянами військової служби свої духовні потреби вони можуть задовольняти у вільний від служби час, з урахуванням особливостей проходження військової служби. Це стосується, насамперед, бойового чергування, оперативної та внутрішньої служби, караульної служби тощо. Так, згідно з положеннями статті 21 (релігійні обряди і церемонії) Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» [2, ст. 283] командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів, тобто в повсякденному розпорядку дня військової частини має бути враховано час, необхідний для реалізації військовослужбовцями своїх духовних потреб. У повсякденній службовій діяльності військової частини, не пов'язаній з бойовим чергуванням чи оперативною діяльністю, за рапортами військовослужбовців у розпорядку дня визначається час для задоволення соціально-духовних потреб [6, с. 55]. В умовах посиленої бойової готовності, бойового чергування, інтенсивної оперативно-службової діяльності на певний період часу реалізація військовослужбовцями права на свободу совісті та віросповідання унеможлиблюються.

З 1990-х рр. в Україні розпочався рух за забезпечення військовослужбовців правом на свободу совісті та віросповідання. Спочатку рух був позначений несистемністю та спорадичністю спроб різних конфесій посилити свій вплив у війську і носив більше світсько-науковий характер. Згодом у різних конфесіях почали формуватися напрями діяльності щодо задоволення духовних потреб військовослужбовців.

На думку В. Танчера: «Релігійні інституції в армії мають розв'язати складне, але посилене для них завдання – добитися поєднання високогуманних моральних настанов з усвідомленням громадянського обов'язку захищати Батьківщину зі зброєю в руках.

...Церква повинна задовольняти духовні потреби солдатів та офіцерів, займатись місіонерською діяльністю у Збройних Силах, прилучати військовиків до відзначення релігійних свят. Словом, опіка має бути суто духовною і не над усім складом військ, а над тими військовослужбовцями, які цього потребують» [9, с. 15].

В усіх арміях розвинених країн світу є військові священники, які значною мірою сприяють боєздатності військових формувань

і задоволенню духовних потреб віруючих у Бога військовослужбовців [7, с. 16]. Це спостерігається і в тих країнах, де панівною або державною є якась одна Церква чи конфесія і в тих, де існує поліконфесійність. Все це законодавчо закріплено в офіційних державних документах, відображено у військових статутах.

Однією з найголовніших умов встановлення духовної опіки церкви в Збройних силах України на сучасному етапі є екуменічний підхід у формуванні інституту військових душпастирів. Без усвідомлення усіма українськими церквами міжконфесійної толерантності, як чинника консолідації українського суспільства, без енергійних зрушень у бік діалогу українське християнство не посяде належне йому конструктивне місце в суспільно-політичному процесі, не виконає своєї ролі в духовному та моральному відродженні. На жаль, церковно-релігійному життю в Україні під владою царського самодержавства, як і радянського тоталітаризму був чужим і неприйнятним сам принцип екуменізму. У царській Росії православ'я було одним із стовпів режиму, а інші релігії за «Уложением законів Российской империи» розподілялися в шкалі як «допустимое», потім «терпимые» і, зрештою, «запрещенные».

У радянську добу все робилося, щоб розколоти християнські церкви, протиставити православ'ю католиків і особливо протестантів, як тоді прийнято було казати – «сектантів». Цей антагонізм і зараз зберігається в ментальності не лише загалу рядових вірних, а й переважної частини духовенства.

Парадоксальним є той факт, що отримана свобода і здобута незалежність ускладнили міжконфесійні відносини в Україні.

Офіційно інститут військових священників (капеланів) в ЗСУ досі відсутній. Хоча налагодити співпрацю з військовими священниками різних конфесій намагалися майже одразу після утвердження незалежності. Починалося все з участі в церемонії присяги солдатів або ж із візитів з благословенням на великі свята. Це цілком задовольняло владу, яка через побоювання міжконфесійних конфліктів загалом із недовірою ставилася до спроб активізувати духовне життя військових.

Разом з тим, військове капеланство не є чимось новим для України. Започаткована у Візантійській імперії традиція опіки православними священниками воїнів-християн, продовжила розвиток в період княжої доби. Православне духовенство несло пастирське

служіння у війську і тим сприяло збереженню православної віри, піднесенню військової та загальної культури.

Козацька доба, починаючи з XV ст., знаменувала собою новий етап у розвитку військової організації українських Збройних сил і відповідно якісно новий етап у розвитку військової культури, яка міцно спиралась на православну віру і Церкву. Українське козацтво до Хмельниччини, доби відродження Української держави та до кінця існування Січі у 1775 р. мало своєю заступницею Покрову Божої Матері, про що свідчать численні ікони і храми на Запоріжжі. При військових частинах були похідні каплички, в яких відбувалися богослужіння.

Серед особливих відзнак козацького війська обов'язково були присутні хоругви. У військовий похід козацьке військо також брало з собою військових священиків і похідну Церкву. Пораненими воїнами опікувалися церковні братства, притулок для інвалідів був у першій половині XVII ст. в м. Трахтемирові [1, с. 1170–1173].

Капелани були і в армії царської Росії, австрійському і польському військах. До речі, у царській армії священиками, військовими і морськими, опікувалися два протопресвітери. Крім них та ще протопресвітерів імператорського двору і кремлівських соборів цього звання не мав ніхто. Греко-католицькі священики йшли в походи з воїками Української Галицької Армії, згодом здійснювали душпастирську опіку в УПА. Обов'язком капеланів було вести підопічних до спасіння, проповідувати любов до своєї країни, піклуватися про поранених, ховати померлих, бути готовим до присвячення справедливій справі, але ніколи не брати зброї до рук.

Багатотисячна традиція тісної співпраці церкви і воєнної організації була нівельована радянською добою. Набутий досвід у цій сфері значною мірою виявився втраченим. Коли Україна у 1991 р. проголосила власну незалежність, тема військових капеланів знову актуалізувалася. На переконання В. Чорного: «Релігія у війську зможе компенсувати той ідеологічний вакуум, який утворився після розпаду Радянського Союзу. Вона здатна стати важливим чинником морального виховання військовиків. І саме капелани в цьому повинні відіграти провідну роль [11, с. 161–162]». Однак поновлювати присутність релігійних організацій у війську та інших збройних формуваннях країни довелося фактично з «нуля».

У 1992 р. постала Всеукраїнська громадська організація «Об'єднання християнсько-військовослужбовців України». У її лавах перебувають діючі військові, офіцери запасу, члени їхніх родин. За конфесійною ознакою – це здебільшого баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, євангелісти, є також, але у меншій кількості, православні і греко-католики. Мета організації – об'єднання віруючих військово-службовців, захист їхніх прав, сприяння утвердженню в Україні військового капеланства [4, с. 12].

1994 р. у Львові під час проведення наукового симпозиуму «Духовно-гуманітарні проблеми розбудови Збройних Сил України», організованого Національним інститутом стратегічних досліджень спільно з Інститутом історії релігії, започаткувала свою роботу Міжцерковна рада з питань душпастирської діяльності у військових формуваннях України.

У 1990-ті рр. релігійна ситуація змінилась як в суспільстві, так і в державних силових структурах. За даними Міністерства оборони України, за період з 1992 р. до 1996 р. чисельність віруючих зросла з 4% до 29%, а кількість тих, що бере участь у релігійних обрядах, зросла з 1,3% до 27%. За результатами досліджень, проведених Київським гуманітарним військовим інститутом у 1996 р., віруючими у ЗСУ вважали себе 35,5% опитаних, ще 26,6% вагалися з відповіддю [10]. Крім того, необхідно врахувати і той чинник, що за спостереженнями військових психологів Російської Федерації в екстремальній і бойовій обстановці релігійність військово-службовців зростає. Про це свідчать дані опитувань, які проводилися у військах, котрі виконували бойові завдання в регіонах зі збройними конфліктами.

Зокрема, у військових частинах, котрі готувалися до виконання бойових завдань, частина віруючих становить в середньому 30%. А ось у військових частинах та підрозділах, що вже побували в бойових операціях, їхня кількість збільшилася до 40% [10, с. 53].

Таким чином, релігійна ситуація, що склалася в цілому по країні, а також наявність у Збройних силах та інших військових формуваннях України значного числа військово-службовців, які декларують, що вони є віруючими, нагально вимагають від військових і службовців сприяти в реалізації їхнього права на забезпечення їх духовних потреб.

У результаті таких змін 2000 р. традиційні українські конфесії прийняли рішення про

утворення Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнського військового братства, яке своєю метою поставило не лише домогтись від керівництва держави запровадження інституту капеланства, але й викристалізувати спільний підхід до задоволення духовних потреб своїх віруючих. Організація зарекомендувала себе на ниві розробки концептуальних засад військового душпастирювання, підготовки кадрів для капеланської служби, пошуку порозуміння між представниками різних релігійних традицій.

Присутність священнослужителя у військовій частині дозволяє вирішити одразу декілька проблем, пов'язаних із реалізацією військовослужбовцями релігійних прав. По-перше, відпадає необхідність відпускати військовослужбовців на богослужіння, які можуть проводитися у військовій частині, що підвищує її мобілізаційну готовність. У воєнний час, це може мати вирішальне значення. По-друге, військовий капелан краще розуміє потреби військовослужбовців завдяки безпосередній близькості до їхнього життя. По-третє, з'являється реальна можливість залучення священнослужителя до виховної роботи чи соціальних програм, як це практикується у Збройних силах інших країн. Окрім того, військовий душпастир може виступати посередником між командувачем і підлеглими і сприяти швидшому та ефективнішому вирішенню конфліктних ситуацій щодо питань, які безпосередньо не стосуються військової сфери. Капелан також може виконувати роль однієї з ланок цивільного контролю у ЗСУ, необхідність розвитку якого набирає все більшої актуальності.

Після 2004 р. почалась активізація військово-церковного співробітництва. Продовженням стало видання Міністром оборони України директиви від 21 квітня 2006 р. № Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». Цей документ підштовхнув до системної діяльності у цій сфері [5].

2005 р. було заявлено, що Міністерство оборони України планує запровадити штатні посади військових капеланів. Тоді, за словами заступника міністра, військові капелани вже проходили службу, обіймаючи посади психологів в українському миротворчому контингенті в Іраку.

1 листопада 2008 р. у структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України було утворено сектор роботи з релігійними організаціями.

Міністерство оборони України спільно з сімома конфесіями (Українська Православна Церква Московського Патріархату, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Греко-Католицька Церква, Римо-Католицька Церква в Україні, Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів, Українська Автокефальна Православна Церква та Духовне управління мусульман України), віруючі яких служать у ЗСУ, 10 листопада 2008 р. підписали «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України».

Для налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій, вироблення єдиних підходів до впровадження інституту військового капеланства 29 квітня 2009 р. наказом Міністра оборони України від 17 березня 2009 р. № 115 було створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України.

Виходячи з положень зазначеного Меморандуму та намірів сторін щодо об'єднання зусиль у здійсненні практичних заходів, спрямованих на поетапне впровадження у Збройних силах України ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства), у квітні 2011 р. була прийнята і затверджена наказом Міністра оборони України Концепція душпастирської опіки у ЗСУ.

Концепція має забезпечити поглиблення системної співпраці Збройних сил України та церкви (релігійних організацій), вдосконалення нормативно-правової бази, організаційної, наукової, освітньої та інших видів діяльності структурних підрозділів центрального апарату Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ, органів військового управління у сфері задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ.

Доречно наголосити, що кожна конфесія на місцях прагне вирішувати питання душпастирської опіки силових структур у міру наявних в неї можливостей. На території окремих військових частин і містечок споруджені храми та каплиці. Це дозволяє регулярно здійснювати різного роду відправи, проводити заняття з катехизису.

У разі, якщо у військовослужбовців такої можливості немає, командування військових частин і підрозділів на прохання конкретного віруючого вояка в екстраординарних випадках (поранення, важка хвороба, приклад українського військового контингенту в Іраку 2004 р. тощо) може сприяти в запрошенні

священнослужителів. Це стосується військових частин за місцем дислокації яких немає культових споруд [3, с. 404].

Священнослужителі залучаються до урочистостей з нагоди складання присяги молодими воїнами. Вони часто присутні на призовних пунктах. Релігійні організації займаються комплектуванням військових бібліотек відповідною літературою, організацією екскурсій і прощ до святих місць тощо. Церкви делегували своїх представників у статусі капеланів до складу українських військових контингентів, які брали участь у миротворчих акціях у Косово та Іраку.

На сьогодні Україна направляє своїх миротворців у Ліван, Косово та Конго. Згідно з домовленістю між традиційними українськими конфесіями, капелани від українських Церков здійснюють свою місію для миротворців по чергово. Капелани від УГКЦ виконували таку місію у Косово вже 4 ротації.

Насиченість і масштаби співробітництва військових формувань і релігійних організацій спонукають до думки про ефективність та розвиненість системи релігійної опіки особового складу воєнізованих військових формувань. Насправді за громіздким фактажем у сфері військового душпастирського простежується ряд проблем.

Взаємодія держави з релігійними організаціями у царині духовної опіки військовослужбовців проходить доволі активно, але Україна залишається однією з небагатьох країн, де інститут капеланства законодавчо не врегульований. Відповідальність за таку ситуацію несуть як органи влади, так і конфесії. Інститут військового духівництва ще не розглядається у якості інструмента державної соціальної політики в армії, як це, скажімо, прийнято у США, Німеччині чи Канаді. З боку церков і деномінацій ключовим мотивом зайняття душпастирством у війську залишається бажання розширити власний суспільний вплив, що відсуває на другий план питання якості подібної діяльності.

В Україні розбудова інституту військових капеланів здебільшого розглядається як самодостатній процес, без взаємозв'язку з реформуванням ЗСУ, функціонуванням капе-

ланських служб неможливе без врахування тенденцій розвитку військових формувань. Оскільки здійснення реальних реформ в армії – складна і тривала процедура, то налагодження ефективної роботи з релігійної опіки силових структур також потребує часу.

Концепція душпастирської опіки у ЗСУ, яка підготовлена Радою у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, досить поверхова. Документ потребує серйозного доопрацювання в різних аспектах: необхідно доповнити перелік основних понять і термінів; повинне бути чітко унормоване адміністрування взаємин між військовими формуваннями і релігійними організаціями; визначені критерії, за якими відбувається зарахування на посаду військового капелана; окреслені питання фінансового характеру, а також санкції у разі порушення певних норм закону тощо.

Зараз на ниві запровадження військового капеланства в Збройних Силах України у різний спосіб намагаються здійснити кроки православні церкви і Греко-Католицька Церква України. Зокрема, в Києві започатковано спеціальні курси для духовних осіб різних конфесій, які працюють у війську. Їх раз на два роки організує Всеукраїнське християнсько-релігійне міжконфесійне військове братство. Там вчать історію війська, військову психологію тощо. Але на державному рівні далі «благих намірів» в Україні ця справа поки не йде.

Отже, командування військових частин створює сприятливі умови військовослужбовцям ЗСУ для задоволення їх релігійних потреб. Саме добре поставлене пастирське служіння у війську сприятиме реалізації права на свободу совісті та віросповідання військовослужбовців. В особі капелана військовики отримують підготовленого організатора духовного життя військових підрозділів, який на практиці буде реалізовувати високу гуманістичну роль релігії у поширенні та узгодженні загальнолюдських цінностей. Загальнодемократичні процеси в державі та відкритість суспільства сприяють забезпеченню прав віруючих військовослужбовців, не ослаблюючи боєготовності військ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія українознавства. Загальна частина [Текст]: перевидання в Україні / НАН України, Інститут української археографії. – К. Т. 3. – [Б. м.]: [б.в.], 1995. – С. 801–1230.
2. Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
3. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: Монографія / С.І. Здіорук. – К.: Знання України, 2005. – 552 с.
4. Здіорук С., Токман В., Литвиненко О. Роль релігійних чинників у поступі українського соціуму. Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.

5. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?part=council_pastoral_care&sub=consercia
6. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: правове регулювання [Текст]: монографія / І.Ф. Корж; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Служба безпеки України, Інститут оперативної діяльності та держ. безпеки. – К.: СБУ, 2006. – 208 с.
7. Коханчук Р.М. Душпастирська опіка військовослужбовців в арміях зарубіжних країн [Текст] / Р.М. Коханчук. – К.: Науковий світ, 2000. – 92 с.
8. Мозговой С.А. Социологический анализ религиозной ситуации в Вооруженных Силах Российской Федерации / С.А. Мозговой // Религия, церковь в России и за рубежом. Информационно-аналитический бюллетень. – М.: Наука, 1997. – 75 с.
9. Свобода совісті у війську // Людина і світ. – 1996. – № 4. – С. 14–17.
10. Селешук Г. Душпастирська опіка у Збройних Силах України. Соціально-правові аспекти / Г. Селешук [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=9812&name=analytic&_lang=ua&
11. Чорний В.С. Місце та роль релігії у реформуванні Збройних сил України / В.С. Чорний // Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації [Текст]: зб. наук. матеріалів / Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; редкол.: Андрущенко В.П. [та ін.]; відп. ред.: Волинко Г.І. [та ін.]. – К.: Світ Знань, 2007. – С. 161–168.

© *Ирина Автушенко*
(*Київ*)

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ УКРАИНЫ

Анализируется вопрос удовлетворения религиозных потребностей верующих военнослужащих, а также введение института военного капелланства в Вооруженных силах Украины.

Ключевые слова: свобода совести, вероисповедания, военнослужащие, Вооруженные силы Украины, военные священники (капелланы).

© *Iryna Avtushenko*
(*Kyiv*)

THE RIGHT TO LIBERTY OF CONSCIENCE AND RELIGIOUS FREEDOM OF THE UKRAINIAN SERVICEMAN

The problem of the meeting religious needs of the faithful serviceman and the introduction of military chaplains in the Armed Forces of Ukraine is analyzed.

Keywords: liberty of conscience, religion, serviceman, Armed forces of Ukraine, the military priests (chaplains).

До редакції надійшла 4.10.2013.